

MAAKAITSEVÄE MOODUSTAMISEST EESTIMAA KUBERMANGUS 1812. AASTAL

Tõnu Tannberg

19. sajandi esimese poole kõigis suuremates sõjalistes konfliktides oli Venemaa sunnitud lisaks oma relvajõudude peamisele komplekteerimisviisile — nekrutikohustusele — kasutama veel ajutist sõjajõudude täiendamise moodust — maakaitseväge. Möödapääsmatu oli maakaitseväge kokkukutsumine loomulikult ka 1812. aastal. 6. juulil kirjutas tsaar alla manifestile, milles sisaldus üleskutse Venemaa elanikele maakaitseväge moodustamiseks. 18. juulil järgnes juba ukaas konkreetsete eeskirjadega: maakaitseväge tuli moodustada 16 kubermangus, mis omakorda jagunesid kolmeks ringkonnaks [1]. Balti kubermangud jäid 18. juuli ukaasi alusel nn. mitterelvastuvate kubermangude hulka, kus kaitseväge moodustamist ametlikult ette ei nähtud. Vaatamata sellele formeeriti Balti kubermangudes (eelkõige Liivimaal) mitu maakaitseväelaadset üksust — nii nagu enamikus teisteski mitterelvastuvates kubermangudes. 1812. a. lõpuks ulatus maakaitseväge üldsuurus Venemaal üle 300 000 mehe [2].

Senises ajalookirjanduses on käsitlemist leidnud (kas suuremal või vähemal määral) järgmised Balti kubermangudega seotud maakaitsevägeformeeringud:

- 1) Liivimaa maakaitseväge;
- 2) P. von Schmidt ja K. von Nierothi vabakorpused;
- 3) Kuramaa kütikorpus;
- 4) Mitmed väiksemad eriüksused (200 laskurit Tartu- ja Pärnumaalt; 200 madrust Saaremaalt) [3].

Täielikult on aga kõrvale jäänud maakaitseväge moodustamise asjaolud Eestimaa kubermangus. Juba 19. sajandi keskpaigast alates domineerib seisukoht, et Eestimaa kubermang eelistas maakaitseväge moodustamisele erakorralist nekrutivõtmist [4]. Tõepoolest, võrreldes Balti kubermangudes 1812. a. aset leidnud nekrutivärbamisi, saame järgmise pildi: Kuramaa andis 1, Liivimaa 14 ja Eestimaa 17 nekrutit 500 meeshingelt. Kui Kuramaaga on asi selge, sest 1812. a. juulist alates oli seal tegemist okupatsiooniga, siis Eesti- ja Liivimaa erinevust nekrutikohustuse täitmisel ongi seni põhjendatud Eestimaa kubermangus teostatud erakorralise nekruti-

värbamisega maakaitseväge asemel. Kas aga tööpoolest oli tegemist erakorralise nekrutivärbamisega maakaitseväge asemel? Vastuse saamiseks tõstatatud küsimusele vaatleme alljärgnevalt toleaeagseid sündmusi kolmest erinevast aspektist:

- 1) Eestimaa rüütelkonna suhtumine maakaitseväge moodustamisse;
- 2) Eesti- ja Liivimaa kubermangu kontaktid maakaitseväge moodustamise asjus;
- 3) millistel asjaoludel andsid Eesti- ja Liivimaa 1812. a. erineval arvul nekruteid.

I

Maakaitseväge moodustamine oli Eestimaa rüütelkonnas otseselt päevakorral 1812. a. juulis / augustis ja oktoobris / novembris.

10. juulil avaldas senat Aleksander I 6. juuli manifesti, millega tsaar pöördus Venemaa kõigi seisuste, eelkõige siiski aadli poole üleskutsega moodustada maakaitseväge. Kuigi manifest oli üldsõnaline ega andnud mingeid konkreetseid juhiseid maakaitseväge moodustamiseks, tuli rüütelkondadel sellele ikkagi reageerida. Eestimaa kubermangus teatati 6. juuli manifestist kubermanguvalitsuse 13. juuli publikaadiga. Sama publikaadiga kutsuti 23. juuliks kokku Eestimaa rüütelkonna maapäev arutamaks nimetatud manifesti ja abinõusid selle ellurakendamiseks [5]. Enne maapäeva algust, täpsemalt 20. juulil, said kokku maanõunikud ja maakondade aadli esindajad, et küsimus eelnevalt läbi arutada. Tähelepanu keskmes olid võimalikud ohud, mis võisid maakaitseväge moodustamisega kaasneda. Koosolijad avaldasid kartust, et talupoegade värbamine maakaitseväge võib kaasa tuua üldise ülestõusu, mille mahasurumiseks aga kubermanguvõimudel puuduvad vajalikud regulaarüksused [6]. 23. juulil (s.o. eesmaspäeval) algas juba üldine diskussioon maakaitseväge moodustamise üle. Peamiseks arutusobjektiks said 24. juulil Harjumaa aadli tehtud ettepanekud:

- 1) maakaitseväge anda 1 mees 100 meeshinge kohta;
- 2) maakaitseväge laste piirvanuseks olgu 16 – 45 aastat; pikkus jäägu normeerimata;

- 3) taotleda tsaarilt eraldi korraldust (ukaasi) maakaitseväe moodustamiseks Eestimaa ära hoidmaks võimalikke talurahvarahutusi;
- 4) saata tsaari juurde rüütelkonna deputatsioon oma ettepanekutega [7].

Pärast mitmepäevast arutelu (mille käigus arutati teisi küsimusi) võeti 27. juulil (s.o. reedel) vastu otsus, mis langes kokku Harjumaa aadli ettepanekutega. Seejärel sõitis enamik rüütelkonnast laiali. Kuid järgmise nädala alguseks jõudis Eestimaa rüütelkonda 24. juulil senati poolt avaldatud 18. juuli tsaari ukaas maakaitseväe moodustamise kohta Venemaal. Teatavasti aga vabastati Balti kubermangud selle ukaasiga ametlikult maakaitseväe formeerimisest. Muutunud olukord nõudis rüütelkonnalt, ilma et kõik aadli esindajad oleksid uuesti kokku tulnud, kiiret reageerimist. Maanõunikud ja maakondade aadli esindajad jõudsid otsusele, et antud olukorras on kõige otstarbekam paluda tsaarilt juba juuli alguses väljakuulutatud nekrutivärbamisele Eestimaa kubermangus lisaks veel erakorralist nekrutivõtmist 1 mees 100 meeshinge kohta. Vastavasisuliste palvetega kirjad koostati 31. juulil ja saadeti Aleksander I ja politseiminister A. Balašovile [8]. Tsaarile saadetud kirjas avaldas Eestimaa rüütelkond veelkord (nii nagu 4. juuli kirjas) valmisolekut omapoolseteks ohverdusteks (vili, ohvitseride vabatahtlik sõjaväeteenistusse astumine jms.), uue asjaoluna lisandus nüüd erakorraline nekrutivärbamine. Huvitav oli ka eesti talupoegadele kirjas antud hinnang, kus öeldakse selgelt, et "eesti talupoeg ei ole vabatahtlike eneseohverdustega harjunud" ja "iga kodumaa-armastusest lähtuv jõupingutus on talle võõras" [9]. Tsaari hoiatati ka talurahva võimaliku väljaastumise eest (üldine ülestõus), mis võiks kaasneda rahva relvastamisega, s.o. maakaitseväe moodustamisega. Aadli arvates oleks kõige sobilikum lahendus just erakorraline nekrutivõtmine, mille korraldamisega rüütelkond on nõus. Samas sooviti tsaarilt erikorraldust nekrutivõtmiseks, mis oleks eelkõike mõeldud talupoegade rahustamiseks. Seega võib Eestimaa rüütelkonna seisukohta lühidalt kokku võtta järgmiselt: aadel oli küll valmis ohverdama oma talupoegi, kuid oli nõus seda tegema vaid erakorralise nekrutivõtmise teel. See seisukoht tugines loomulikult tsaari 18. juuli ukaasile, mille Eestimaa aadel oli kergendustundega vastu võtnud. Tsaar siiski ei võtnud rüütelkonnaga ettepanekut — korraldada Eestimaa

kubermangus erakorraline nekrutivõtmine — vastu. 7. augustil teatas politseiminister A. Balašov rüütelkonnale, et tsaar hindab kõrgelt aadli valmisolekut ohverdusteks, kuid siiski ei pea keiser otstarbekaks erakorralise nekrutivõtmise korraldamist Eestimaa kubermangus [10]. Otsuse langetamisel lähtus Aleksander I selleks ajaks Venemaal, sh. Balti kubermangudes kujunenud sõjalisest ning sisepoliitilisest olukorrast. Kuramaa oli 1812. a. augusti alguseks juba okupeeritud ja Liivimaalgi oli tegemist küllalt plahvatusohtliku olukorraga, mida käsitleme põhjalikumalt pisut hiljem. Ka Eestimaa rüütelkond ei hoidnud sõnu kokku, hoiatamaks tsaari võimalike talurahvarahutuste eest. Sellepärast ei pidanudki tsaar võimalikuks rahuldada Eestimaa aadli palvet. Tsaarivalitsus oli huvitatud rahulikust olukorrast Eesti- ja Liivimaal kui sõjategevuse vahetus tagalas. Pealegi käis augusti alguses edukalt ning suure patriotismiga 1. ja 2. ringkonna maakaitseväe formeerimine [11]. Tsaarivalitsus pidi mõtlema ka tulevastele nekrutivõtmistele, mistõttu ei olnud mõttekas kõiki piirkondi inimressurssidest tühjaks ammutada [12]. Eestimaa rüütelkond võis aga politseiministri 7. augusti vastusega igati rahul olla: tsaarile näidati oma us tavust, kandmata esialgu erakorralisi koormisi.

Teist korda tõusis maakaitseväe moodustamine Eestimaa kubermangus päevakorrale 1812. a. oktoobris / novembris, ajal, mil Venemaa sõjalis-poliitiline olukord oli oluliselt muutunud: otsustavad sõjasündmused olid küll möödas, kuid ohvriterohkeid lahinguid pidanud Vene armee vajas täiendust. Oma osa pidid selleks andma loomulikult ka Balti kubermangud. 23. oktoobril saatis Aleksander I Eestimaa tsiviilkubernerile (ja Liivimaa kindralkubernerile) kirja, millega aadlile anti valikuvõimalus: kas korraldada nekrutivõtmine normiga 1 mees 50 meeshinge kohta või anda iga kümnes talupoeg maakaitseväkke [13]. Sellest tsaari korraldusest teatas Eestimaa kubermanguvalitsus oma 28. oktoobri publikaadiga, millega ühtlasi teatati aadlile, et lõplik valik — kas nekrutivõtmine või maakaitsevägi — tehakse 11. novembril algaval maapäeval [14]. 11. – 14. novembrini kooslnud maapäeval langetati otsus nekrutivõtmise kasuks. Kuid selle otsuse langetamisel ei olnud rüütelkond täielikult üksmeelne. Näiteks maapäeval osalenud 20 Läänemaa aadlikust 15 pooldas nekrutivõtmist ning 5 eelistas maakaitseväge [15]. Rüütelkonna otsusest informeeriti 14. novembril Eestimaa

kubeneri, kes omakorda teatas sellest tsaarile. 16. novembril saadeti analoogiline teade ka Liivimaa rüütelkonnale [16]. Tsaar nõustus Eestimaa rüütelkonna otsusega, kinnitades selle 20. novembril [17]. Ka Liivimaa rüütelkond eelistas nekrutivõtmist maakaitsevæele [18].

II

Eestimaa rüütelkonnal ei tulnud maakaitsevæe loomist arutada mitte ainult keskvoimudega, vaid ka Liivimaa rüütelkonna ja kubermanguvoimudega ning Riia kindralkubeneri M. J. G. von Esseniga. Võrreldes Eestimaaga arenesid Liivimaal sündmused maakaitsevæe moodustamise asjus oluliselt teistmoodi. Juba 24. juunil, s.o. 2 nädalat enne maakaitsevæe ametlikku väljakuulutamist, tegi M. J. G. von Essen Liivimaa rüütelkonnale ettepaneku moodustada 300 — 400-meheline kütikorpus metsavahtidest ja teistest relva käsitseda oskavatest meestest. 25. juunil otsustas Liivimaa maapäev välja panna 300 meest [19]. Samal ajal käis Liivimaal juba kahe ratsajäägrite vabakorpuse (P. von Schmidt, K. von Nieroth) formeerimine [20]. 17. juulil pöördus Liivimaa rüütelkonna poole Kuramaa tsiviilkuberner F. von Sivers üleskutsega moodustada ülekubermanguline maakaitsevægi [21]. Maakaitsevæe idee aktiivseks toetajaks (kaasautoriks) oli kindralkuberner M. J. G. von Essen, kes oli ka Liivimaa aadlile mõeldud üleskutse põhjalikult redigeerinud. M. J. G. von Esseni ja F. von Siversi kavatsuse kohaselt tulnuks aadlil maakaitsevække anda iga kâhekümne viies talupoeg. Olgugi et rüütelkond pidi lõpliku otsuse langetama augusti keskel kokku tuleval maapäeval, teatas kindralkuberner juuli lõpul keskvoimudele Liivimaa maakaitsevæest (300 kütile lisaks veel u. 2000 maakaitsevæelast) kui juba otsustatud asjast [22]. Sealjuures ei piirdunud F. von Siversi ja M. J. G. von Esseni maakaitsevæe loomise kavad üksnes Liivimaaga, vaid üritusse loodeti kaasata ka Eestimaa kubermang. Siin tulevad selgelt esile F. von Siversi isiklikud ambitsioonid, kes loomulikult nägi ennast selle ühendmaakaitsevæe eesotsas. Maakaitsevæe moodustamisest Liivimaal teatas M. J. G. von Essen Eestimaa kubernerile ja rüütelkonna peamehele J. G. von Bergile vastavalt 25. ning 27. juulil. Eestimaa aadlile saadeti ka F. von

Siversi üleskutse Liivimaa rüütelkonnale ilmse lootusega, et ka Eestimaa rüütelkond sellele reageerib [23]. 29. juulil sekundeeris M. J. G. von Essenile Liivimaa resideeriv maanõunik O. M. von Richter, saates Eestimaa rüütelkonna peamehele J. G. von Bergile omapoolse kirja [24]. Eestimaa rüütelkond võttis siiski F. von Siversi üleskutse külmalt vastu — aadel oli selleks ajaks kindlalt otsustanud maakaitseväge mitte moodustada ja paluda selle asemel tsaarilt luba korraldada kubermangus erakorraline nekrutivõtmine. 31. juulil teatas J. G. von Berg sellest Liivimaa rüütelkonda, kubermanguvalitsusse ja M. J. G. von Essenile [25]. Eestimaa-poolne küllalt selge eitav seisukoht maakaitseväge moodustamiseks ei rahuldanud aga F. von Siversit ning M. J. G. von Essenit. Seepärast jätkusid Liivimaa-poolsed katsed kaasata Eestimaa kubermangu maakaitseväge formeerimisele, eriti pärast seda, kui Liivimaa maapäev langetas 16. augustil lõpliku otsuse maakaitse moodustamiseks [26]. Eestimaa rüütelkond jäi kindlaks, millest J. G. von Berg ka sõnaselgelt teatas oma 4. septembri kirjas Liivimaa kubernerile [27]. Erilisi tulemusi ei andnud ka Liivimaa-poolsed katsed värvata Liivimaa maakaitseväge ohvitseriteenistusse Eestimaa aadlikke. Vastav üleskutse Liivimaa aadlile ilmus 21. augustil "Dörptsche Zeitungis". Liivimaa rüütelkond taotles analoogilise sisuga üleskutse avaldamist ka Eestimaa kubermangus [28]. Liivimaa maakaitseväge komplekteerimine ohvitseridega edenes aga visalt, kuna 14. septembriks oli teenistusse astunud vaid 3 soovijat [29]. Seetõttu avaldas "Dörptsche Zeitung" 18. septembril uue üleskutse, mis seekord oli adresseeritud juba Liivi-, Eesti-, Kura- ja Saaremaa rüütelkondadele. Kuid ikkagi suudeti 26 ohvitserikohast lõpuks täita vaid 20 [30]. 1812. a. septembri keskpaigas jõuavad F. von Sivers, kindralkuberner M. J. G. von Essen, Liivimaa rüütelkond ning kubermanguvoimud lõpuks järeldusele, et Eestimaa kubermangu ei õnnestu kaasata maakaitsevääst osa võtma. Pealegi oli Eestimaa rüütelkond oma seljatagust kindlustanud. Nimelt juba 31. augustil saatis rüütelkonna peamees J. G. von Berg politseiminister A. Balašovile järelepärimise küsimusega, kas Eestimaa rüütelkond peab osa võtma Liivimaa formeeritavast maakaitsevääst või ei pea. 17. septembril politseiministri vastus annab sellele küsimusele selge vastuse — osalemine või mitteosalemine

Liivimaal formeeritavas maakaitseväes jääb täielikult rüütelkonna enda otsustada [31].

III

1812. a. andsid Balti kubermangud erisugusel arvul nekruteid. Tsaari manifestide, erikorralduste ja senati ukaaside alusel saame nekrutivõtmistest Eesti- ja Liivimaal järgmise ülevaate (vt. tabel 1).

Tabel 1

Nekrutivõtmised Eesti- ja Liivimaal 1812. aastal

Nekrutivõtmise väljakuulutamise	Nõutud nekrutite arv 500 meeshinge kohta	Nekrutivõtmise aeg	Märkused
23. märts	2	aprill/mai algus	IIС3(I). T. XXXII. Nr.25021. Üleriiklik nekrutivõtmine
1. juuli	5	juuli/august	IIС3(I). T. XXXIII. Nr. 25198. Osaline nekrutivõtmine 5 kubermangus, sh. Eesti- ja Liivimaal
9. / 20. november	10	november / detsember	LKV patent 19. 11. 1812; EKV publikaat 22. 11. 1812. Osaline nekrutivõtmine Eesti- ja Liivimaal
30. november	2 (8)	detsember / 1813. a. jaan. algus	IIС3(I). T. XXXII. Nr. 25279: Üleriiklik nekrutivõtmine, mis tuli teostada 4 jaos, võttes iga kord à 2 nekrutit 500 meeshinge (kokku 8/500) kohta

Ülaltoodut silmas pidades oleks tulnud Eesti- ja Liivimaal 1812.a. kokku anda 19 nekrutit 500 meeshinge kohta; tegelikult aga võeti vastavalt 17 ja 14 nekrutit. Eesti- ja Liivimaa erinevus nekrutikohustuse täitmisel ei olnud siiski tingitud erakorralise nekrutivõtmise korraldamisest Eestimaal, vaid asjolut, et mõlemas kubermangus toimus tegelikult esialgu väljakuulutatud nelja nekrutivõtmise asemel kolm. Mis põhjustel ja millised nekrutivõtmised siis ära jäid?

Liivimaal jäi ära juuli alguses väljakuulutatud nekrutivõtmise normis 5 nekrutit 500 meeshinge kohta. Põhjuseks oli Liivimaal kujunenud küllalt keerukas sisepoliitiline olukord. Kindralkuberner M. J. G. von Essen, saanud kätte 1. juuli ukaasi, andis selle kohe edasi Liivimaa tsiviilkubernerile ellurakendamiseks. Tsiviilkuberner sõitis ukaasiga Pärnu, kuhu sõjategevuse lähenedes evakueeriti osa kubermanguasutusi. Pärnust aga saatis tsiviilkuberner M. J. G. von Essenile ettekande, milles avaldas kartust eelseisva nekrutivõtmise korraldamise otstarbekuses, kuna suure tõenäosusega võisid sellega kaasneda talurahvarahutused. Rahutuste mahasurumiseks vajalikud regulaarväed aga kubermangus puuduvad, märkis tsiviilkuberner. Kindralkubernerile tundusid tsiviilkubeneri argumendid igati põhjendatud ning ta otsustas iseseisvalt peatada nekrutivõtmise Liivimaal. Oma otsusest teatas M. J. G. von Essen 15. juulil tsaarile, senatile ja Liivimaa tsiviilkubernerile, kes juba eelmisel päeval oli jõudnud Narva, et alustada nekrutite vastuvõttu [32]. Kindralkuberner palus Aleksander I-lt eraldi ukaasi nekrutivõtmise ärajätmise kohta Liivimaal. Seda küsimust arutati Ministrite Komitees juba 19. juulil ning jõuti otsusele, et nekrutivõtmise ärajäämine Liivimaal ei ole otstarbekas, vaid see tuleb korraldada vastavalt võimalustele. M. J. G. von Essenile teatati sellest otsusest alles 3. augustil St. Peterburi ülemjuhataja krahv S. Vjazmitinovi kaudu. Kindralkubeneri aga nimetatud otsus ei rahuldanud, mistõttu ta koostas 12. augustil uue ettekande keskvoimudele olukorrast Liivimaal. Selles jäi M. J. G. von Essen endiselt seisukohale, et olukorras, kus kubermangus on juba aset leidnud mitmeid korratusi, talupoegade mitteallumist mõisnikele, tööde tegemata jätmist, talupoegade põgenemist metsa jms., ei ole nekrutivõtmise Liivimaal otstarbekas, vaatamata mõningale olukorra stabiliseerumisele augusti alguses. Eeltoodud ettekannet arutati jällegi Ministrite Komitees (18. augustil) ning otsustati: kindralkuberner M. J. G. von Essenist endast oleneb, kas Liivimaal korraldatakse nekrutivõtmise või moodustatakse u. 2000–meheline maakaitsevägi [32]. Viimase ettepaneku — lubada moodustada Liivimaal maakaitsevägi — oli kindralkuberner teinud keskvoimudele 27. juulil [33]. Kindralkuberner ja Liivimaa rüütelkond valisid maakaitseväge. Siinkohal kerkib loomulikult küsimus, kas kindralkubeneri ja kuber-

manguvõimude kartustel ka reaalsed tagapõhja oli? Käsitletaval juhul peaksime arvestama vähemalt järgmiste asjaoludega, mis tolleaegseid sündmusi ja otsuseid mõjutasid.

1. Üldise sõjalise olukorra ebakindlus 1812. a. juulis / augustis. 12. juunil 1812. a. ületasid Napoleoni väed Venemaa piiri ja alustasid sõjategevust. Balti kubermangudes oli sõjategevusega seotud Prantsuse armee X korpus (32 500, sh. 21 000 preislast) marssal MacDonaldi juhtimisel. Venelastel oli kaitseks vastu panna tagavarapataljonidest formeeritud Riia ning Dünaburgi garnisonid ja mõned kasakasalgad — kokku u. 18 000 meest. 14. juunil ületas MacDonald oma vägedega Neemeni ja liikus aeglaselt läbi Leedu, eesmärgiks tungida Kura- ja Liivimaale, et blokeerida Riia ning vajaduse korral ümber haarata Vene vägede parem tiib. Vene väed alustasid taganemist. 17. juunil kuulutati Riias välja piiramisreisukord ning hakati valmistuma eeslinnade põletamiseks. Kindral F. von Löwis of Menari väliväed püüdsid küll preislaste edasitungi peatada, kuid olid sunnitud pärast Eckau lahingut 7. juulil Riiga tagasi tõmbuma. Preisilased hõivasid Kuramaa ranniku ja jõudsid Väina jõeni. Riias puhkes paanika, 14. juulil põletati (ennatlikult) vastaskalda eeslinnad ja alustati kubermanguasutuste evakueerimist. Vaenlasel siiski ei jätkunud jõudu Riia ründamiseks, isegi mitte linna blokeerimiseks. Juuli lõpus / augusti alguses sõjaline olukord mõnevõrra stabiliseerus; algasid ka Riia garnisoni vasturünnakud, kuid vaatamata sellele jäi olukord endiselt ebaselgeks [34].

2. Kindralkuberneri ja kubermanguvõime pidi rahutuks tegema olukord Napoleoni okupeeritud Poola ja Leedu aladel, kus prantslaste sissetungiga kaasnes ulatuslik Venemaa-vastane liikumine. Kuigi liikumises domineeris šlahta, osalised selles esialgu aktiivselt ka talupojad. Alles hiljem, kui selgus Napoleoni tegelik poliitika, mis oodatud / loodetud vabastust ei toonud, talupoegade osavõtt liikumisest vähenes [35].

3. Analoogilisi talurahva väljaastumisi kardeti ka Liivimaal. Juba 9. juunil teatas kindralkuberner M. J. G. von Essen politseiminister A. Balašovile, et vaenlase sissetung Liivimaale võib põhjustada talurahvarahutusi. Mitmel pool oligi selleks ajaks ette tulnud talupoegade vastuhakke mõisnikele. Kindralkuberner oli juba juuni alguses sunnitud saatma Sigulda, Turaida ja Krimulda mõisa 50 soldatit. Hiljem lähetati ohvitser 40 soldatiga Võru sillakohtuniku käsutusse,

kes oli Liivimaa tsiviilkubernerile ette kandnud muuhulgas järgmist: "Ühed (s.t. talupojad — T. T.) kardavad vaenlast, teiste juures paistab asi olevat vastupidine ja halvemal juhul tahavad nad isegi oma härrastele kätte maksta" [36]. Peale eelpool nimetatud mõisate toimusid rahutused veel Vana-Piigastes ning mujalgi; mitmel pool tuli ette talupoegade põgenemist ja enda varjamist nekrutikohustuse ja maakaitsevæeteenistuse eest (Võidumäel, Suure-Kõpus, Vastsemõisas, Puiatus, Hellenurmes) [37].

4. Kindralkuberner ja kubermanguvõimud pidid kahtlematult arvestama asjaoluga, et nende käsutuses ei olnud vajalikke regulaarüksusi võimalike rahutuste mahasurumiseks ja korra jaluseadmiseks kubermangus. Kriitilise olukorra tõttu reorganiseeriti M. J. G. von Esseni initsiatiivil kubermangus sisekaitse, mis allutati erus olevale kindral Briesemann von Nettigile asukohaga Tartus. Vallakohtutele tehti korraldus rahu ja korra hoidmiseks talurahva seas esitada kõik kohtuasjad 24 tunni jooksul Briesemann von Nettigile kinnitamiseks [38].

5. Segadust Liivimaa kubermangus suurendas veelgi põgenike tekitatud paanika. Riia eeslinnade mahapõletamisega jäi peavarjuta üle 10 000 inimese. Nendest paljud koos teiste sõjapõgenikega hakkasid mujal peavarju otsima, tekitades segadust ja paanikat, mis ulatus Kesk-Eestini [39].

Eeltoodut silmas pidades saab öelda, et kindralkubeneri ja Liivimaa kubermanguvõimude kartused võimalike talurahvarahutuste ees ei olnud alusetud. Tuleb aga siiski rõhutada, et olukord Liivimaal ei olnud nii plahvatusohtlik, kui püüti keskvoimudele näidata. Sisepoliitiline kriis Liivimaal ei muutunud nii teravaks, kui oli olnud 1805. – 1807. aastal. Kindralkubeneri poolt ärajäetud nekrutivärbamine 1812. a. juulis / augustis aitas ilmselt sellele kaasa, et olukord Liivimaal ei teravnenud [40].

Eestimaa kubermangus ei toimunud 30. novembri ukaasiga väljakuulutatud nekrutivõtmist. Kuni selle ajani oli Eestimaa kubermang osalenud kõigis ettenähtud nekrutivõtmistes. 30. novembri ukaasi rakendamine Eestimaal oleks tähendanud kahte järjestikust nekrutivõtmist kubermangus, kuna eelmiseks nekrutivõtmiseks oli tsaarilt luba saadud 20. novembril. Kubermangus kuulutati see nekrutivõtmise välja 8 päeva enne 30. novembri ukaasi kättesaamist [41]. Kahe järjestikuse nekrutivõtmisega Eestimaa rüütelkond

nõus ei olnud — sellisele seisukohale jõuti 11. – 13. detsembrini kooslnud maapäeval [42]. Rüütelkonna peamees edastas aadli seisukoha keskvoimudele, paludes 30. novembri ukaasi tühistamist Eestimaa kubermangu suhtes. Rüütelkond mõistis, et 30. novembri ukaasi rakendamine:

- 1) tooks kaasa kaks järjestikust nekrutivõtmist kubermangus, kokku 18 meest 500 meeshinge kohta, sh. 1812. a. 12 / 500 (1813. a. ülejäänud 6 / 500);
- 2) paneks Eestimaa kubermangu ebavõrdsesse olukorda, kuna võrreldes Liivimaaga tuleks 1812. a. anda 5 meest 500 meeshinge kohta rohkem [43]. Eestimaa rüütelkonna palvet arutas Ministrite Komitee 24. detsembril ja nõustus aadli seisukohaga. Komitee otsusega peatati 30. novembri ukaasi rakendamine Eestimaa kubermangus [44].

* * *

Seega on varasema ajalookirjanduse väide, et Eestimaal 1812. a. maakaitseväge ei moodustatud, kuna see asendati erakorralise nekrutivõtmisega, osutunud ekslikuks. Maakaitseväge moodustamine oli Eestimaal reaalselt päevakorral 1812. a. kahel korral, kuid lõpptulemusena jäi maakaitseväge siiski formeerimata. 1812. a. juulis andis Eestimaa rüütelkonnale võimaluse maakaitseväge mitte moodustada tsaari 18. juuli ukaas, mis vabastas Balti kubermangud ametlikult sellest kohustusest. Samal ajal ei võtnud tsaar vastu rüütelkonna omapoolset ohverdust erakorralise nekrutivõtmise näol. Oktoobris oli tegemist juba Aleksander I antud valikuga, kas maakaitseväge või nekrutivõtmine ning Eestimaa rüütelkond valis viimase. Ka Liivimaa-poolne aktiivne tegevus, eesmärgiks kaasata Eestimaa rüütelkond maakaitseväge formeerimisele, luhtus. Põhjused, miks Eestimaa rüütelkond keeldus maakaitseväge formeerimast, olid peamiselt järgmised.

1. Eestimaa rüütelkond ei soovinud, et korduks 1806. – 1807. a. maakaitseväega kaasnenud raskused (miilitsameeste majutamine, varustamine, kartus relvastatud miilitsameeste eest jms.), mis tervikuna ületasid nekrutivõtmisega seotud kulutused / kohustused.

2. Eestimaa rüütelkonnal puudus kõrgemalt poolt tulev surve, nagu see oli Liivimaa rüütelkonnale eelkõige Riia kindralkubeneri M. J. G. von Esseni ning tema heakskiidul tegutseva Kuramaa tsiviilkubeneri F. von Siversi näol. Vaevalt oleks Liivimaa aadel jätnud kasutamata tsaari 18. juuli ukaasiga antud õigust maakaitseväge mitte moodustada, kui ei oleks olnud kindralkubeneri survet. Oma osa etendas siin loomulikult ka juulis ära jäetud nekrutivõtmine.

Mis puutub Eestimaa kubermangus 1812. a. korraldatud erakorralisse nekrutivõtmisesse, siis ka see väide ei ole allikmaterjalidega kooskõlas. 1812. a. ettenähtud neljast nekrutivõtmisest ei toimunud Liivimaal 1. juuli ja Eestimaal 30. novembri ukaasidega väljakuulutatud nekrutivõtmisi — siit ka erinevus nekrutikohustuse täitmisel Eesti- ja Liivimaal [45].

ALLIKAD. KIRJANDUS. MÄRKUSED

1. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собрание первое (I). Т. XXXII. № 25176, 25188.
2. Б.Ф. Ливчак. Народное ополчение в вооруженных силах России 1806-1856 гг. // Ученые труды Свердловского юридического института. Т. IV: Серия "История государства и права". Свердловск, 1961. С. 105.
3. R. Helme. Liivimaa maakaitseväge 1812. aasta Isamaasõjas // ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused. 1987. Nr. 1. Lk. 59–73. Nimetatud artiklist leiab ka täpsema historiograafilise ülevaate. Vt. ka R. Helme. 1812. aasta Eesti ja Lätis. Tallinn, 1990. Lk. 132–144.
4. М. Богданович. История отечественной войны 1812 года, по достоверным источникам. Санкт-Петербург, 1859. Т. II. С. 73.
5. Eestimaa kubermanguvalitsuse (EKV) publikaat 13. 07. 1812. Seal on muuhulgas öeldud: "Wimaks polle keik se seestpiddine söddawäggi, mis nüüd walmistakse, mitte üks Militis, egge üks Rekrutivõtmine, waid agga üks Wenne-Ma trui abiline söa-riistade kättevõtminne, mis targa ettewaa-tamisse pärrast söa-wäe toeks ja Issa-Ma keige parremaks hoidmiseks sünnib".
6. EAA. F. 854. Nim. 2. S. 691. L. 257–262.
7. Samas. L. 268.
8. Samas. L. 269–282, 401–402, 407–413.
9. Samas. L. 411.
10. EAA. F. 854. Nim. 2. S. 892. L. 311–311 p.

11. 1. ringkonna (Moskva, Tuula, Rjazani, Smolenski, Vladimiri, Kaluuga, Tveri ja Jaroslavli kubermangud) ülesandeks oli Moskva, 2. ringkonnal (Peterburi ja Novgorodi kubermangud) Peterburi suuna kaitse. 1. ja 2. ringkonnas formeeriti 1812. a. juulis / augustis 159 000 maakaitseväelast. Vt. täpsemalt: С.В. Шведов. Комплектование, численность и потери русской армии в 1812 году // История СССР. 1988. №. 4. С. 127-129.
12. Sellele oli tsaari tähelepanu juhtinud D. Lobanov-Rostovski, kellele 1812. a. allusid Vene armee reservid.
(Народное ополчение в Отечественной войне 1812 г.: Сб. документов. Москва, 1962. С. 4).
13. Liivimaa kubermanguvalitsuse (LKV) patent 19.11.1812. Журнал Комитета Министров (ЖКМ). СПб., 1891. Т. II. С. 657.
14. EKV publikaat 28.10.1812.
15. EAA. F. 854. Nim. 2. S. 691. L. 305-313.
16. Samas. L. 460-463.
17. ЖКМ. Т. II. С. 657.
18. EAA. F. 291. Nim. 1. S. 315. L. 9; S. 1020. L. 30-43.
19. Samas. Nim. 9. S. 188. L. 4-4р.
20. R. Helme. Liivimaa maakaitsevägi... Lk. 69. FAA. F. 291. Nim. 1. S. 1020. L. 10-10p; Nim. 9. S. 195 (säilik numereerimata).
21. R. Helme. Liivimaa maakaitsevägi... Lk. 63.
22. Fr. Bienemann. 1812. Baltische Erinnerungsblätter. Riga, 1912. S. 18-19; (s)KM. Т. II. С. 528-530.
23. EAA. F. 854. Nim. 2. S. 892. L. 284-284p, 294-295. Hiljem lülitati 300-meheline kütikorpus Liivimaa maakaitseväe koosseisu.
24. Samas. L. 297.
25. Samas. S. 691. L. 419-422.
26. EAA. F. 291. Nim. 9. S. 188. L. 24-25.
27. EAA. F. 854. Nim. 2. S. 691. L. 449-450.
28. Samas. S. 892. L. 358-358p.
29. EAA. F. 291. Nim. 1. S. 2804. L. 9.
30. H. Bruininqk. Baron von. Livlands Verhalten im Kriegsjahre 1812 nach Dartellung von K. Wojenski: Eine Erweiterung. Riga, 1912. S. 16-17.
31. EAA. F. 854. Nim. 2. S. 892. L. 380.
32. EAA. F. 291. Nim. 1. S. 2814. L. 15; Vene keel.
33. Vene keel.
34. R. Helme. 1812. aasta Eestis ja Lätis. Lk. 47-74; R. Helme. 1812. aasta Isamaasõda ja Eesti // Kalender 1987. Tallinn, 1986. Lk. 96-97;
Р. Хелме. Прибалтийский театр военных действий Отечественной войны 1812 г.: Автореферат дисс. ... канд. исторических наук. Тарту, 1987. С. 16-17.

35. P. Helme. Положение Прибалтийского населения во время Отечественной войны 1812 г. // Уч. зап. ТГУ. 1988. Вып. 832: Исследования по истории стран Балтики VI. С. 68.
36. X.П. Стродс. Положение в Курляндии (Латвия) в период Отечественной войны 1812 г. // Вечная эпопея. К 175-летию Отечественной войны 1812 г. и Освободительной войны 1813 г. Германии. Москва, 1988. С. 125-126.
37. P. Helme. Положения Прибалтийского населения ... С. 70.
38. X.П. Стродс. Положение Курляндии... С. 126.
39. R. Helme. 1812. aasta Isamaasõda ja Eesti. Lk. 97.
40. 1805. –1807. aasta kohta vt. täpsemalt: J. Kahk. Rahutused ja reformid. Talupoegade klassivõitlus ja mõisnike agraarpoliitika Eestis XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790–1810). Tallinn, 1961. Lk. 214–240 jm.
41. Vene keel.
42. EAA. F. 854. Nim. 2. S. 691. L. 318–322.
43. Vene keel.
44. Samas. Lk. 657.
45. Siinkohal vajab selgitust ka 1812. aastal Eesti- ja Liivimaalt võetud nekrutite arv. Eestimaa kubermangu kohta seni kirjanduses esitatud arv, u. 3600 nekrutit, ei ole kooskõlas arhiivimaterjalidega, kuna tegemist on oletatava arvuga lähitudes meeshingede arvust. Vt.: E. Ella. Nekrutikohustused Eestis (1796–1874). Diplomitöö. Tartu, 1967. Lk. 61. (Käsikiri TÜ Eesti ajaloo kateedris.) E. Ella töö järgi on seda arvu kasutanud mitmed teisedki autorid (S. Vahtre, R. Helme) Eestimaa kubermangust võeti 1812. aasta ametlike nekrutivõtmiste raames 3513 nekrutit (L. Aarma. Kirjaoskus Eestis 18. sajandi lõpust 1880. aastateni (nekrutinimekirjade andmeil). Tallinn, 1990. Lk. 257). Lisaks anti sõjaväeteenistusse veel 44 nekrutit tulevaste värbamiste arvel, hulkurluse, kurtööde jms. eest (EAA. F: 178. Nim. 1. S. 3363. L. 1–4; S. 3365. L. 1–4; S. 3668. L. 1–5). Seega läks Eestimaa kubermangust sel aastal nekrutiks kokku 3557 meest. Samal ajal andis Liivimaa 3640 nekrutit, arvestamata maakaitseväelasi (Fr. Bienemann. Op. cit. S. 278–279) — nii saame mõlemast kubermangust kokku 7197 meest.

BILDUNG DER MILIZ IM GOVERNEMENT ESTLAND IM JAHRE 1812

Tõnu Tannberg

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel behandelt die Frage über die Bildung der Miliz im Gouvernement Estland und widerlegt den in der bisherigen Kriegsgeschichtlichen Literatur dominierenden irrtümlichen Standpunkt, als hätte der estnische Adel die verstärkte Rekrutenaushebung vor der Miliz bevorzugt.

1. Bei der Erfüllung der Rekrutenaushebungspflicht in den Gouvernements Est- und Livland im Jahre 1812 bildete den Unterschied (entsprechend 17 und 14 Mann pro 500 Männer) die Tatsache, daß in beiden Gouvernements anstelle obligatorischen vier Werbungen (insgesamt als Norm aus 19 pro 500) in der Tat drei Rekrutenaushebungen stattfanden, in Livland gab es in Juli keine vorausgekündigte Werbung (5 pro 500) und Estland mit der Verordnung von 30. November vorgesehene Rekrutenaushebung; auf diesen Fall sollte man 2 Männer pro 500 geben.

2. Die Frage über die Bildung der Miliz war in dem Gouvernement Estland an der Tagesordnung in Juli und in Oktober 1812, aber auf beiden Fällen wurde die Miliz nicht gebildet:

- 1) Gemäß dem Manifest des Kaisers von dem 6. Juli sollte man in Rußland die Miliz gebildet werden. Die Eestnische Ritterschaft schlug vor, die Zarenmiliz mit der außerordentlichen Rekrutenaushebung zu ersetzen, aber Alexander I weigerte sich. Gemäß der Verordnung des Kaisers von 18. Juli blieb Estland zu den sogenannte unbewaffneten Gouvernementsen, wo die Bildung der Miliz nicht vorgesehen war.
- 2) In Oktober 1812 ließ Aleksander I dem est- und livländischen Adel wählen: die Rekrutenaushebung (in norm I Mann aus 50) durchzuführen oder jeden zehnten in die Miliz zu geben. Der estnische und livländische Adel bevorzugten die Rekrutenaushebung.